

XV. Místo závěru: Šílenství, tvar a funkce literatury

Snažili jsme se i v kapitolách, které nás odváděly k idejím, do sféry filozofie, neopouštět pole literární vědy. V kapitole *Žánrové funkce motivů šílenství v ruské literatuře 19. století* jsme ukázali souvislost kategorie šílenství a žánrové výstavby písemnictví. Posuny v kategorii šílenství a její transformace měly vždy úzkou návaznost na žánrovou strukturu artefaktu. Na díle Puškinově jsme ukázali posuny od klasického lyricko-epického poematu k existenciální naraci nebo existenciální lyrice, stejně jako v jeho „malých tragédiích“; dvojnictví (Pogorelskij) se projevovalo v žánru filozofického dialogu, besedy – to se potom opakuje v kapitole o čertovi Ivana Karamazova u Dostojevského. U Žukovského, Batjuškova, Baratynského (Boratynského) a Tjutčeva se vyústění existenciální úzkosti projevuje jako utopická idea velikosti Ruska v žánru reflexivní a publicistické lyriky, u L. Tolstého vede k opuštění krásné literatury a k tvaru kontemplativního traktátu a publicistického románu (Vzkříšení). Na přelomu 19. a 20. století a pak později vytváří intenzivní plochu experimentální povídky nebo novely u A. P. Čechova, M. Gorkého, L. Andrejeva a A. Grina. Přímou reprezentativně se vyvíjí v značné extenzi u F. M. Dostojevského od individuálního pojetí sociálně psychologického (Dvojník) k sociálně psychologicko-kronikovému útvaru (přechodné období 50.–60. let) až k psychologické etudě a k filozofii, teologii a kosmologii, ke „kosmickému románu“ (viz V. Svatoň: Čtyři podoby světa. Kosmická vize v ruské próze na počátku 20. století. In: *Problémy ruskej moderny*, Nitra 1993, s. 54–64; také in: V. Svatoň: *Epické zdroje románu*. Praha 1993, s. 127–138), k prolnutí mikrokosmu a makrokosmu: žánr psychologicko-filozofického románu, epického proudu, který míří k totální stavbě, kterou Dostojevskij buduje jako protipól *Vojny a miru* a v níž realizuje svůj stesk po proudění („rocka no tekущему“), se z podloží rodového, dynastického románu zvedá k všesvětové a kosmické poloze.

Šílenství zde chápeme jako podstatný projev existenciální krize, nikoli jen jako duševní nemoc. Z této krize vede řada cest od osobnostního rozvratu k prohlédnutí, k doteku „strašného tajemství“, s nímž je spjata naděje na duchovní obnovu. Šílenství je tedy překročení tabuových mezí, které byly vytyčeny, aby ochránily člověka od pohledu do propasti, na temné příšery, apokalyptická zvířata, jež se k němu derou ve snu a v přeludech nebo vystupují z napjaté městské scenerie. Hadi (гад, змея), kteří drásají lidskou duši u Puškina a před jejichž buzením varují Žukovskij a Tjutčev, škorpiónovitý tvor z halucinace Ippolita Těrentjeva (*Idiot*), dvojníci, běsi a čerti (připomínající zejména u Dostojevského staroruské historicky o běsech a exorcismu) jsou realitou, která skrývá ona obávaná „strašná

tajemství“ – od nichž však vede cesta k hlubšímu pochopení a naději nové cesty. Ruská literatura se tu ve spojitosti s tématem šílenství a jeho transformacemi jeví nikoli jen jako kategorie sociálně psychologicko–filozofická, ale především existenciální, jako výraz úzkosti z bytí člověka a lidstva, jako výraz obav z jejich osudu, jako úzkostlivá výpověď o možnosti vnitřní obrody, vzkříšení a nalezení nového prostoru a času.